

портретами оповістила її привселюдно сама директорка: в цих днях інститут відвідає імператриця Марія Федорівна, а з нею прибудуть два чи три великі князі. І... навіть усі вони можуть бути на інститутському балі!..

Кожна була дуже цікава, яка цариця, як вона поводитиметься, як буде одягнена, як виглядають великі князі, та як вони ставитимуться на балі до вихованок? А що ж, як навіть будуть танцювати?!.. Дискутуючи на ті теми, інститутки увечері й вранці, а то й серед дня, запопадливо працювали над ідеальним виглядом своїх нігтів і бездоганною білістю зубів. Чомусь уважали вони, що в цьому суть найважливіших подробиць „доброго тону“ й краси.

Про лекції ніхто не дбав. Дарма, що кожен із професорів підкреслював інституткам, що її величність напевне буде цікавитися саме його предметом, „безперечно“ прийде до кляси на його лекцію й конче буде сама питати вихованок. Зусього ж учительського збору одна тільки — вчителька танців, бувша балетниця імператорських театрів, на наймення так само, як і очікувана цариця, — Марія Федорівна, нікому не нагадувала, що цариця „прийде на її лекцію“, але ж муштрувала інституток, як старший десятник у війську. І... так, як він, лаяла „всіх і вся“.

Щоправда, праця, яку вона вирішила виконати, не була легенька. Але Марія Федорівна завзялася від свого проєкту не відступити. Доказувала вона, що всі рецитації, деклямації, продукції п'яніна й подібні утерті точки, трафаретно конечні на кожній учнівській вечірці, — дошкульно нудні.

— „Тільки добре впорядкована танкова програма була споконвіку й до кінця віку буде єдиною блискучою забавою на урочисто-святковій вечірці!“ — це було її непорушне credo й profession de foi.

І вона так завзято воювала за свої переконання на всіх учительських конференціях, що, зрештою, перемогла всіх. Тож, після „вступної“ кантани на випадок „августійшої присутности на балі“ та єдиної музичної точки — гри Миколи Виталієвича Лисенка на роялі, — ціла програма перейшла до рук самої Марії Федорівної.

А як це сталося, вона не зволікала ні хвилини, а враз почала „муштру“ балетних вмілостей. Так сказати б, вступом до тієї муштри був наказ Марії Федорівної, щоб усі вихованки, без винятку, пройшли клясами перед нею в „поході грацій“. Цей похід виглядав так, що інститутки за тактом музики проходили, а водночас виконували руками гармонійні рухи над головою й переступали з пальців на п'яту так, щоб носок правої ноги доторкався підлоги одночасно з п'ятою лівої, і навпаки. Балетниця уважно оглядала кожну вихованку, й зморщивши свої наліплені брови, робила в пам'ятковій книжечці таємні, часом навіть довгі помітки.

Тим часом ухвалили програму, яку вона уложила. Але ж повний тріумф чекав Марію Федорівну після того, як вона покликала на одну з чергових проб повний склад інститутського

начальства, що прийшло, захопившись балетом малих „семачок“, десятилітні вихованок першого року науки в інституті¹. Була це власна композиція вчительки: весняна ідилія цвітучої левади, куди позлітали метелики, мавки, жучки, бджілки, тощо, щоб радіти з життя. Чудовий був і менует та гавот², де танцюристи виступали в напудрованих парухах та „паньє“. Непогана була й обовязкова „русская“, що цього разу мала комічний деталь: бояринями в „кокошніках і душегрійках“³ були, як на сміх, всі до одної німкені, бо ж ніхто, як вони, не надавався так на „руських красавиць“: високі, поставні, круглолиці, з обличчями — як кров з молоком, та з рухами „плаваючих лебедів“...

Але ж на тій пробі виконали інститутки тільки деякі, вже вивчені точки. Дальша частина програми ще тільки творилася. А тому після обіду, замість вести на двогодинний прохід, зганяли „фігуранток“ і „солісток“ до великої залі. Таперша, маленька, безвиразна й безбарвна жінка, — що видавалася тільки додатком до рояля, а не окремою істотою, — покірливо вибивала на клявіатурі день-у-день ті самі мельодії, а Марія Федорівна, переплітаючи свої вказівки та завваги добірною лайкою й ущіпливими дотепами, відбивала такт долонями:

— Раз-два-три... Раз-два-три... Ізо, не став же ноги по-коровячому... Раз-два-три... Ваше преосвященство, Василевська, звольте ласкаво прислухатись: це ж гавот грають, а не „ісполаеті деспота“ вам співають!...

— Ну, досить уже „отарного“ танцю... Солістки!...

Таперша жваво розсипала на роялі блиски та іскри „тореадора й еспанки“. Бо ж:

— „Балетний виступ без еспанських танків — однаково, що стіл, обслужений без соли!“...

Закокотіли кастанети: „еспанка“ Мальчевська заточилася перед „тореадором“ — Мариною Данильчуківною. Ті, що не танцювали, могли сідати на лавках попід стінами. Несподівано погляд Марії Федорівної впав на обличчя Ноель і вловив на ньому щиру посмішку.

— А ти, сонна одаліско, чого зраділа? — Марія Федорівна „тикала“ всім вихованкам і всім давала додаткові прізвища. — Ну, кажи, чому смієшся?

— Смішно ж, Маріє Федорівна, бачити, як Марина тримає кастанети!

— А що ж так у тім тебе втішає?

— Бо ж вона тримає їх, як гітана, а тим часом зображує торера. До того ж чоловіки, чи парубки ніколи не підносять кастанетів таким рухом над головою, бо то рух тільки жіночий. А крім того Марина відбиває „хоту“...

¹ В тім інституті 1-ша кляса була найвища, а не навпаки, як це є в сучаснім шкільництві. — *Ред.*

² Давні французькі танки. — *Ред.*

³ Московські слова. Кокошнік = очіпок, кибалка. Душегрїйка = жіноча одежина без рукавів. *Ред.*

— Чи бач! — здивувалась чи розгнівалась балетниця. — В якому ж це університесі ти таких мудрощів набралась?

— На кожній „плаца“, у кожному „патіо“, на всіх вулицях це можна бачити.

— Де, де на вулицях, у Києві, чи в Кобеляках?

А хоч би у Сан-Себастьян, або в Сан-Хозан. Також і в Піренеях на кожнім ярмарку повно гітан...

— Ах!... Ну, то ти так і говори!... Я ж забула, що ти в нас — „знатная іностранка“...

Біографія Ноель була відома й Марії Федорівній, як і всьому інститутіві.

— У-гу-у! — протягла ще раз Марія Федорівна й продовжала: — Раз-два-три...

Раз-два... — і нагло урвала та вже зовсім поважно звернулася до Ноель:

— А може й ти умієш якийсь із тих танців?

За хвилину Ноель уже показувала вчительці, як бере в руки кастанети „християнка“, а як „гітана“, а потім під звуки балету з „Кармен“, незнаного в інститутських стінах, кинула цілий жмуток рухів і постав, що зілюстрували „малагенью“, „севільяну“, „фляменку“, „халео“¹... Марія Федорівна вже не лялалась і не злословила. Змінюючи один танок на другий, зупиняла вона Ноель і сама робила кілька танкових кроків, бажаючи поправок, немов вони змінили ролі. Скінчилося тим, що вчителька почала цілувати Ноель і оповістила:

— Годі з „тореадором і еспанкою“. Цієї каші не буде. А на еспанські танці підеш ти, Ноель, з „хотою“. Маємо чудову Глінкову музику, що її всі знають...

І так, Марія Федорівна, сама того не знаючи, робила для Ноель велику послугу й давала їй повну сатисфакцію, бо поручила танцювати перед царицею ті самі „кафе-шантанны“ танці, за які мадам Рапне грозила отій „дивовижній, монастирці“ що „деморалізувала“ своїх подруг — вигнанням із інституту. До речі згадати тут, чим скінчився тодішній напад мадам Рапне на Ноель.

Директорка, діставши інформації від клясової дами, повідомила нерідну матір Ноель, що її пасербиці грозить видалення за недобру поведінку. Мачуха ж дівчини, шляхтянка з Галичини, вельми енергійної вдачі, як і цілий її „войсвничий“ рід, замість відповіді, сама приїхала до інституту.

На її домагання зібралися у директорки всі „компетентні у тих справах“ члени інститутського начальства. Коли мачуха почула, що всі обвинувачують Ноель „в занадто вільній поведінці“, відразу згодилася, щоб ту „дівчину звідсіля забрати“.

— Але на тому справа не скінчиться. Я буду приневолена подати до преси, що ваш інститут уміє так основно псувати дівчата в короткому часі, що покірлива, тиха, побожна й слухняна дівчина, взірцево вихована в монастирі, моральна в найменших

¹ Еспанські танки.

дрібницях, — стає небезпечна для моралі інших. Гадаю, що мені, як її нерідній матері дадуть віру, бо ж я, мачуха, не маю чого за неї особливо заступатись. А крім того, я спробую на ту справу звернути увагу може ще компетентніших осіб, як тут присутні...

Коротко кажучи, вислід тієї „милої“ розмови був такий, що Ноель і на далі залишилася в інституті. Про „хоту“ ніхто ніколи не згадував, але її товаришкам і учительському зборові наказали пам'ятати, що дівча „виросло під зовсім іншим небом, ніж те, до якого вони тут звикли“. До того ж, ще й здоров'я Ноель із весною дуже погіршало. Її остаточно примістили в окремому покою в інфірмарі. Так стала вона інститутською самітницею.

Інститутський лікар, д-р Артур Шефер, оглянув хвору й вислухав її. Між іншим креслив їй лінії на плечах та грудях. Коли ж дівчина вийшла з його кабінету, махнув рукою.

— Може до кінця науки в інституті ще витримає. А далі — то вже не наша річ.

— Хіба ж таки й справді так серйозно? — захвилювалася добросердна Юлія Миколаївна, лікарська помічниця — „старша сестра“. Вона жаліла кожне молоде життя й усіма способами намагалася зберегти його. — Але ж можна ще спробувати докторе...

— Сестричко! — перервав її мову лікар, — що спробувати? Які можуть бути спроби побороти систематичний абсурд? Та й не один! — Цілу низку клясичних абсурдів, що з них складається вся тутешня система. А найбільший — це наш інститутський статут, взорований на давнім, зложенім ще мадам де Ментенон для виховної жіночої установи у Франції. Відомо ж, що „что рускому здорово, то немцу смерть“. Але ж ця думка залишається правдива, коли її відвернути. Подивіться самі... — лікар почав вичисляти характеристичні своєрідності інститутського життя. Згадав насамперед одягу: важкі, камлотові сукні з таким декольте, що з нього мусять виступати плечі „на два сантиметри“. Прикриті ж вони тільки батистовою пелеринкою. Тим часом у клясах по кожній лекції відчиняють усі вікна, незалежно від того, скільки ступенів морозу надворі. І по науці раз-у-раз „провітрюють“ усякі помешкання, а між ними й спальні, які потім ніяк не можна нагріти. Видима річ, що все було б добре для Франції, особливо для її тепліших країв. Далі спинився доктор на укладі лекцій та щоденних праць. Дівчата мусять щодня просидіти по 10 годин на одному місці. Бігати, кричати, скакати на перервах їм не дозволяють. Можуть вони тільки поважно прохажуватись. Замість руханки і вільних танків, що бодай трохи зменшували б дошкульну недостачу руху, — балетні вправи з безконечними ходами, поклонами, „позиціями“, „шассе-круазе“, „глісадами“, мало не „пуантами“. Далі — їжа. Напричуд несмачна й нерациональна. Зовсім природно, що діти її їсти не хочуть, а натомість напихаються всякими солодощами.

— Коротко кажучи, — щиро обурювався, лікар, — і для

здорової, загартованої дитини, все те — велика й тяжка проба. А ця ж — з соняшного Провансу, де вона звикла не тільки до соняшного тепла, але ж і до теплого усміху, до ласкавих облич черниць, що навіть в чорній рясі ніколи не тратять життєрадості, бо ж їм немає чого журитись. І от, цю дівчину привозять у холодну, сіру казарму, вчать „ставати в ряд“, їсти нестравні „пиріжки“ й товаришувати з людьми, що вважають за ідеал пристойності „тільки те, що трохи нудне“, а за „хороший тон“ — ніколи ні з чого не бути зовсім вдоволеним, пристосовуватися до психології людей, що... ну, що починають свій день прополіскуванням своїх кишок гарячою водою, званою „чаєм“, „руським чаєм“, чорт би його взяв! Ні, ця дитина ніколи не навчиться „тужити за недосяжним“ і прямувати до „туманних ідеалів“. — Кажу вам, сестро, ця дівчина мусить умерти не від туберкульози, а від того, що вона тут без коріння, вирвана зо свого ґрунту й пересаджена в цілком чужий. І тому вона й сама всім і завжди — чужа, чужа й одинока, самотня. Так, чим же їй допоможете?

Юлія Миколаївна сперлася на стіл. Її втомлене й зівяле обличчя порожевіло. Трохи звогнені очі заблищали. Докторове порівняння Ноель із рослиною без коріння викликало в глибині серця несвідомий образ хирлявої пеляргонії в засохлому вазонку, що, може, в садку, на світлі й у теплі була б помітною „кольоровою плямою“... Чи ж не така й вона сама? Не усвідомлюючи собі, кого якраз їй жаль — себе чи Ноель, схвильовано запитала:

— Але ж, Артуре Олександровичу, є ж якийсь спосіб?

— Гм... Ну, є. А ж два! — різко, як це буває у добрих із природи людей, відрізав лікар. — Перший: зробити з цієї дівчини тверду суху егоїстку, що цікавилась би тільки своєю власною особою, а ніколи нікому не дала б і частиночки свого серця. Бо ж тут для неї дружба — розчарування, непорозуміння, коротко: трагедія. Або...

— Або? — підвелася голова сестри, завязана білою хусткою.

— Або другий, порадити їй, щоб не зважала на весь тутешній порядок; на „товариство“ з його традиціями, тоном і заботонами та опінією громадянства. А передовсім не зважати на власну родину й з „кисейної баришні“, на яку її дресують, перетворитися на одиницю, що знає, чого хоче, але не має нікого, на кого могла б покладатися, крім себе самої. Це — моя прогноза для неї. Коли ж вона не схоче жадного з тих двох ліків, то ви, сестро, що сприяєте їй, будете провозити на цвинтар її труну. Так! Бо вона помре не з туберкульози, кажу, а з нуди, з порожнечі, з душевного холоду, з недостачі душевної поживи. Одно слово, як рослина без коріння...

Ноель остаточно перевели із загального помешкання до окремої „рогової“ кімнати в шпиталю, де вона мала постійно проживати. Був це запасний покій, що його тримали на випадок масового хорування інституток. Тому він майже завжди стояв пустою. Дві великі вікні й скляні двері на терасу — балькон провадили в гарний інститутський садок, з великими старими деревами.

Ноель жила зовсім сама. Сестра-жалібниця Аліна Михайлівна мешкала в сусідній, меншій кімнаті й приходила щовечора „пити чай“, позичити якусь книжку чи просто трохи поговорити, тобто ніби відвідати. Позатим Ноель не мала ніякого „догляду“. Вернувшись „з гори“ по науці в четвертій годині, дівчина залишалася сама й, змінивши однострій на вигіднішу власну одіж, могла жити й робити, що хотіла, без тих безупинних „завваг“, що, мов павутина, оплітали кожен рух дівчат там, „на горі“.

Такі умовини життя були найприємніші. Крім усього іншого, дуже перешкоджало Ноель зблизитися до своїх шкільних товаришок назнання московської мови. А тих, що „думали“ по-французьки було в цілій клясі крім неї, тільки три: кавказька княжна Каратова та дві українки — Марина Данильчуківна, що її мати була французенка, й Маюша Тарновська, з відомої родини українських діячів. Одначе й вони не відповідали вдачею Ноель. Княжна — гарна, як тонка англійська гравюра, обожала власну красу, свій титул „найяснішої“ й цим виповняла свій світ, що ставав цілком відрубний від світу іншого. Марина, скромна й тихенька, з дрібними рисами в обличчі, чисто-гарнесенька французька „Агнесса“, не мала ні на що власного погляду, чи якогось окресленого бажання. Була типова „добре вихована панночка“, що вміє приємно усміхатися і слухати старших та загальної opinii. Маюша ж, дуже розвинена умово, дотепна й досить зла, що було видно з її колючих сарказмів, навмисне підкреслювала, що вона негарна й так ставила психольогічні перешкоди, щоб критикувати її зовнішність та якнебудь співчувати їй. Але ж видно було, що те підкреслювання мало потішало бідну дівчину. Що далі, ставала вона все зідливіша й дражливіша. Часто глузувала навіть із себе самої.

А проте Маюша була одною з найближчих подруг Ноель. Зближувало їх не тільки те, що вони говорили однією мовою, а ще й щось інше. Маюша була „шифрстка“, тобто відзначена за добрі успіхи в науці, а крім того була й найліпша математичка в цілій клясі. Ноель же ніяк не могла дати собі ради з московськими математичними термінами. Тим то, спочатку, коли її вперше покликав до таблиці професор математики, то слухав її відповіді з великим здивованням, а потім не витримав і зареготав:

— Вибачте, мадмуазель. Я спочатку гадав, що не розумієте ви. Тепер же признаюся вам щиро: нічого не розумію я.

Тож треба було якось порозумітися. В цім прийшла з поміччю Маюша, що перекладала для Ноель французьку математичну термінологію московською мовою. Так повстали зшитки, рукописні підручники французько-московської математики. Інспектор, довідавшись про них, назвав їх жартом:

— Ad usum Delphini¹.

Маюша підхопила дотепну назву:

¹ До житку Дельфіна (престолонаслідника в давній Франції).

— Якщо Лячерда — дельфін, то мені належить титул єпископа Фенельона.

Так і залишилися до самого кінця побуту в інституті з цими назвами й жартом титулували одна одну:

— Altesse!...

— Votr Grâce!...

Іноді останню назву заміняли характеристикою Фенельонового учня — „Petit Démon“ („Чортеня“). — Але ж Богданова не пропустила нагоди, щоб додати своєрідний варіант: тому що Маюшу називали Архимедом за її ерудицію та начитаність, то Богданова для зручності скоротила те наймення на „Ахметка“, що нагадувало їй рідний Крим, де жив її славнозвісний дядько архиєрей.

День балу зближався, через що все менш притримувались усі порядку інститутського життя. Ввечері, від 5-ої до 8-ої години, мадам Рапне нічого не повторяла так однотонно, як заклинання:

— Apprenez, apprenez, Mesdemoiselles, apprenez!... (Вчіться, вчіться, панночки, вчіться!)

В одноманітному притишеному гудінні, що звичайно панувало в класі, зненацька виривався напівстриманий вигук, приглушений сміх. Часто вставала за свого місця то одна, то друга інститутка й, підійшовши з приписовим реверансом до столу клясової дами, прохала дозволу йти на танкову пробу, або на вправи музики чи співу. І це „herumkutchieren“ (їзда в колі довкола), як називала фройляйн Оттилія кожний рух по класі, — не карали й не нагадували, що один із найважливіших обов'язків вихованок поміж 5. і 8. годиною — це спокійно сидіти на своєму місці. Ті ж, що вже вивчили лекції, могли читати, вишивати, малювати, писати листи (тільки до батьків). Навіть було можна й тихесенько розмовляти за своєю сусідкою, але так, щоб це нікому не перешкоджало вчитися. Коли ж хто хотів, чи потребував поговорити з товаришкою, що сиділа десь на іншій лавці, то на це треба було попрохати дозволу клясової дами й докладно умотивувати, чому інститутка пересідається: чи хоче спільно вчитися, або вдвох читати одну книжку, чи допомгти в вишиванню, тощо. Тоді клясова дама наперед запитувала вихованку, чи вона вже вивчила свої лекції. Коли ж дістала позитивну відповідь, та коли мотив прохання був досить важний, — дозволяла йти до чужої лавки. Іноді ж такі прохання відкидала клясова дама без жадних пояснень:

— Немає в цьому жадної потреби!

Тоді всякі аргументи, докази й інтервенції були зайві. Як дали раз наказ, то вже жадні прохання не могли його взяти назад. Взагалі ж за всього інститутського персоналу клясові дами були найтерпкіші. Вони немов підкреслювали, що ненавидять своїх вихованок і викликали їх на постійну й безоглядну війну без замирень. Видима річ, були й рідкі вийнятки, що тільки потверджували загальне правило.

В чому була причина тієї ненависти й переслідування, тяжко

сказати. Мабуть виховування підростаючого жіночого покоління день-у-день, рік-у-рік, а часом і ціле життя, — безмірно томило тих жінок, здебільша самотніх, зівялих в одноманітній і нелюбій праці на шматок „насущного“. Ніколи не зазнали вони ні родинного тепла, ні спокійної, затишної атмосфери, прихильності чи ласки. Клясові дами, — чужинки, — були це звичайно колишні бони, що завдяки протекції впливових родин, де вони виховували дівчат, діставалися до інститутів шляхтянок. Тут вони мали забезпечене ціле життя: платню, помешкання, їжу, світло, опал, а навіть, згідно з старовинними статутами, належали їм окремі додатки (як і придворним дамам) на пудру, перуки й на свічки. Але ж одночасно їм так само слід було прийняти день-у-день, рік-у-рік таку ж саму порцію прикроців від своїх вихованок. Що п'ять років платня автоматично збільшалася. По 25 роках могли покинути службу й діставали доживотну платню. Але ж могли служити й далі, і 30 і 40 літ. Тоді те, що назбиралося з доживотної платні, видавали „на руки“ враз усе, коли клясова дама покидала працю.

Крім чужинок були між клясовими дамами й росіянки, переважно інститутки-сироти, що вчилися „за заслуги батька“ на державний кошт. Скінчивши шкільну науку, така „державна сирота“ не мала куди йти й не була здібна заробляти на прожиток. Тож вона залишалася в інституті, щоб продовжати далі традиції своєї „Alma mater“, традиції ті самі, що колись цілий час дошкуляли їй самій. Спочатку така дівчина була т. зв. „пеліне-рою“, опісля „допомічною дежурною“, а врешті ставала вже правдивою „клясовою дамою“. За 30—40 років така „синиця“ — сирота здебільша ненавиділа весь людський рід, а особливо його жіночу половину, а з цієї половини — найбільше молодь, бо ж до молодих належала будуччина. А в „синиці“ не було ні минулого, а ще більш не надіялася на будуче. Все, що минуло, було без приємних спогадів, без подій, без усміху, без бур, повне сірої нуди та морочливого гарчання у відповідь на дрібні, але колочі пустощі дівчат. Дарувати ж і забути все те мало хто хотів, чи вмів.

Дівчата ж відчували чисто звірячим інстинктом, хто і за віщо переслідує їх з ненавистю, а тому мстилися, де і як могли.

Однак перед такою особливою подією, як баль, — затихало трохи й те вічно розбурхане море завжди бойових настроїв. І для клясових дам баль був подією не меншою, а може ще й більшою, як для багатьох інституток. Була це передовсім щербина в марудній одноманітності щоденного ладу. Разом із щоденною темносиньою сукнею-одностроєм, змінювся й настрій. У ясноблакитній святковій кожні „синиця“ почувалвся ніби помолоділою, ліпшою. Навіть часами обличчя прояснювалось усміхом, а звуки музики будили затерті й бліді, коли не спогади про факти, то бодай спогади про колишні мрії. І на хвилину ці воскреслі тіні оживали знову, заступали дійсність, що на ній, мов на брамі Дантового пекла, був напис:

Lasciate ogni speranza! (Залишіть всяку надію!)

Але ж тоді жадна цього не розуміла. Це нерозуміння било й далі своїм лихом в обидва боки...

У передбалевім часі володіла цілим інститутом майже монархічно бувша балетниця Марія Федорівна. Цілий день чулися її оплески в долоні, що відбивали такт, або твердий, мов військовий, голос, що числив:

— Раз-два-три, раз-два-три...

За хвилику цей голос замовкав у залі, натомість у довгому коридорі дзеленчали сріблито-ніжним голоском численні прикраси, що були припняті на пасі золотим ретязем. Як дух, ходила вона у підбитих гумами, нечутних, але елегантних черевичках. По лекціях, коли професорів уже в інституті не було, Марія Федорівна залишалась ще, хоч і мешкала десь у приватнім, а не в інститутськім, помешканні. Тоді несподівано відчинялися двері. В клясу заглядала голова з гарною зачіскою, напудрована, але ніколи не нарумянена, з наліпленими бровами. Різкий голос вкидав прізвище „фігурантки“ чи „солістки“. Не питаючи дозволу, тільки з напівпоклоном до клясової дами, додавала вона:

— До великої залі, на вправи!

— До рисувальні, на сольові вправи!

— До гардероби, зо мною!

І з незрозумілим для того, хто його не знав, акцентом париського „гавроша“ додавала:

— Et hop! Plus vite que cela! Circulez! (А-гов! Прудко! Обертайсь!)

Впорядчицями вечірок бували тільки ті, що мали того року покинути школу. Тому в клясі першій, тобто найвищій, виконували ще іншу підготовну працю. Малювали „програмки“ вечірки. До цього змобілізували всіх, хто тільки вмів якнебудь орудувати олівцем чи барвами. Талановитіші виявляли власну творчість. Інші перекальковували вже готові образки та малювали їх барвами. Нарешті ще інші, призириливо звані „дівкі-чернавкі“, тільки переглядали ілюстровані видання шкільної бібліотеки й закладали папіровими стьожечками сторінку, з придатним до скопювання малюнком, звичайно з вінетою. Останній дотик до тієї „мистецької сторони“ вечірки належав клясовій дамі: вона переглядала вишукані ілюстрації, цензурувала їх і передавала далі „до репродукції“. Програмок, часом зовсім непогано зроблених, готували дуже багато, щоб стало для всіх гостей, навіть і тоді, коли б їх прийшло більш, як сподівались.

Нарешті, залишалось ще прикрасити велику залю, меншу — рисувальню та тепер спільно злучені три великі світлиці найвищих кляс. Прикраса саль належала до вчительок малювання та рисуння. Їх було дві: стара Ольга Інокентівна, звана „Охра“, вся в гнідуватій одежі й у такій самій перуці, і молода, Юлія Вікторівна, що мабуть тільки що вийшла з Академії Мистецтв, гарна дівчина з вогнево-рудим волоссям і сліпуче білим кольором об-

личчя. Інститутки „обожали“ Юлію Вікторівну й за те, що була молода та гарна, і за товариську поведінку з вихованками, і за своєрідну хлопячість у поступованню. Але ж все це не перешкоджало приліпити до неї дразливе прізвище „клячка“ — слово, що ним Юлія Вікторівна звала липку гумку, вживану при рисуванню.

Учителькам „естетики“ дали до помочі найздібніших до тієї праці дівчат. Тоді раз-у-раз приходило до сутички з донькою славного на всю Російську імперію маляра М. В. Нестерова. Він малював Київський Володимирський Собор, мав величезний успіх у Парижі, а потім намалював свою знамениту картину „Свята Русь“, що свого часу наробила чимало шуму в мистецьких та літературних кругах. Хто з тих кругів відважився признатись, що не знає „Святої Руси“, діставав титул „сикамбра“ чи „тмутараканця“. Ольга Нестерова була вийнатово гарна, висока, струнка дівчина, з величезними чорними очима на блідому, якби перловому, обличчі. Вона майже завжди була моделем для свого батька, позувала при мальованню ангелів, Св. Катерини, Св. Варвари, Св. Ніни, у славному „Великому постригу“ і т. ін., без кінця. Але ж на цьому й кінчалися звязки Ольги з мистецтвом, бо ж все разом із барвами й пензлями, усе, що вяжеться з рисунками й малярством, — вона ненавиділа цілим серцем, і не хотіла про те й чути. Щодо того не міг її зрозуміти ніхто — ні вчителі, ні інститутки. Хіба що єдина її „подруга“, — якби ж Ольга знизилася до того, щоб із нею приятелювати! — Ляра Ходоровська. Була це донька професора музики, відомого піаніста, знаного з добрих концертів. Його любили кияни, а дехто, як і він сам себе, вважав за визначного композитора. Ляра ж, коли була приневолена йти на батьків концерт, звичайно в святкові дні, то годилася на те тільки за „хабаря“, — тобто за якийсь значніший дарунок. В науці ж музики, здається, була остання в цілому інституті.

Ляра могла б зрозуміти Ольгу, але ж між ними не могло дійти до таких „дружніх виявів почувань“. Вони вчилися в інших клясах. Коли між дівчатами була така різниця віку, що вони вчилися одну чи дві кляси вище або нижче, то порозуміння ще було можливе, але більший інтервал уже зовсім нівечив можливості якихось тісніших взаємин. Для всіх „старших“ молодші були „дітвора“, „дітлахи“, або „немовлята“. Тим то старші могли малечку в найліпшому випадку хіба тільки напіввибачливо гордувати. До того ж причинявся й статут, що забороняв всякі взаємини між ріжними клясами, немов це були не частини однієї школи, а ріжні школи. Тож, „звірята“, тобто вихованки нижчих кляс, не сміли ані гуляти в садку тими самими алеями, що ними гуляли старші, а також мали й свою окрему рекреаційну залу, що її звали старші погірдливо — „дитяча кімната“,... („nursery“).

Ця зневажлива постава до „малечі“ перекидалася й на клясові дами сьомої, найнижчої кляси. Їх, мовляв, офіційно називали „мамки“. Ця назва була дуже образлива, й тому вони обурюва-

